

Reviews. Reports

Recenzje. Sprawozdania

ADRIANNA HAJDUGA

ORCID ID: 0009-0006-0262-1371

Polityka zagraniczna Korei Północnej w początkowym okresie rządów Kim Jong Una. Recenzja: North Korea's Foreign Policy: the Kim Jong Un Regime in a Hostile World, 2023, S.A. Snyder, K.-A. Park (red.), Rowman & Littlefield, Lanham–London, ss. 304

Książka *North Korea's Foreign Policy: the Kim Jong Un Regime in a Hostile World* pod redakcją Scotta A. Snydera i Kyung-Ae Park, która ukazała się nakładem wydawnictwa Rowman & Littlefield, wydana w 2023 roku, stanowi próbę podsumowania pierwszych dziesięciu lat rządów Kim Jong Una. Rozważania koncentrują się na głównych nurtach w dyplomacji państwowej, uwidaczniających się w polityce zagranicznej Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej (dalej: KRLD, tudzież Korea Północna).

Na publikację składa się wstęp autorstwa Scotta A. Snydera, jedenaście rozdziałów zgrupowanych tematycznie w trzech częściach, wedle których podzielona została książka, oraz bibliografia i przybliżenie sylwetek autorów. Ponadto każdy z rozdziałów wieńczy bibliografia, odnosząca się do poruszanego tematu.

Pierwsza część, obejmująca trzy początkowe rozdziały książki, stanowi przybliżenie ogólnych zasad polityki zagranicznej Korei Północnej pod rządami Kim Jong Una.

Rozdział pierwszy traktuje o idei politycznej zwanej *byungjin*, stanowiącej jeden z najważniejszych wyznaczników polityki północnokoreańskiej. Andrei Lankov, autor rozdziału, z precyzją i znanstwem wyjaśnia mechanizm owej polityki, a także uświadamia czytelnikom racjonalność, którą w swych działaniach kierują się elity północnokoreańskie. To wysoce wartościowe stanowisko, zwłaszcza że *establishment* Korei Północnej w szerszym dyskursie społecznym dość często jest traktowany jako przykład egzotycznego, irracjonalnego reżimu.

Kolejne dwa rozdziały składające się na pierwszą część omawianego wydania traktują o strategii ekonomicznego rozwoju oraz strategii nuklearnej, zaś ich autorami są kolejno Kim Byung-yeon i Virginie Grzelczyk. Owe strategie stanowią części składowe polityki *byungjin*, a więc ich dogłębna analiza poczyniona przez Kima i Grzelczyk na kartach rozdziałów drugiego i trzeciego stanowi doskonałe uzupełnienie tekstu Lankova. Część pierwsza oferuje możliwość zaznajomienia się z linią polityki zagranicznej Korei Północnej pod rządami Kim Jong Una, zrozumienia jej mechanizmów oraz – co może najistotniejsze – dostrzeżenia racjonalności, kryjącej się za naciskiem na rozwój ekonomiczny i nuklearny.

Na część drugą składają się cztery analizy, związane z dyplomacją na szczytach (*summit diplomacy*), która stanowiła jedną z najbardziej charakterystycznych cech polityki zagranicznej Kim Jong Una. To właśnie owa „polityka szczytów” stanowiła jeden z najczęściej i najszerzej komentowanych przejawów aktywności dyplomatycznej Kim Jong Una, tak w sferze akademickiej, jak i w szerszym kontekście dyskusji politycznej w sferze publicystycznej.

Część drugą otwiera rozdział autorstwa Haksoon Paika, dotyczący współpracy interkoreańskiej normalizującej stosunki między oba państwami. Paik analizuje rolę szczytów w kontekście polityki zagranicznej Kima i ówczesnego prezydenta Republiki Korei Moon Jae Ina, cele przyświecające obu przywódcom oraz wpływ owych szczytów na relacje łączące obydwie państwa koreańskie. Analizie poddano więc kolejne deklaracje, które stanowiły wynik spotkań na szczytach Kima i Moona. Paik sprawnie tworzy także wizję motywów, którymi kierowali się obaj przywódcy. Finalnie autor przedstawia również ocenę wyników polityki północno- i południowokoreańskiej oraz kreśli perspektywy dla przyszłej współpracy interkoreańskiej.

Yun Sun, autorka kolejnego rozdziału, pochyla się nad kwestią relacji sino-północnokoreańskich oraz szczytów Kim Jong Un – Xi Jinping. Yun swą analizę rozpoczyna od nakreślenia historycznego tła relacji sino-północnokoreańskich, które przez dziesięciolecia cechowały się cyklicznymi fazami ochłodzenia i ożywienia. Yun wskazuje, że ta prawidłowość miała miejsce także w kontekście współpracy na linii Kim–Xi, co autorka obrazuje przez wskazanie kontekstu towarzyszącego szczytom obu przywódców. Następnie analizie poddano kolejne spotkania na szczycie pomiędzy Kimem i Xi, by finalnie przejść do oceny sino-północnokoreańskiej polityki szczytów oraz wpływu spotkań liderów na relacje łączące Pekin i Pjongjang. To właśnie szczyty przywódców, jak argumentuje Yun, mają stanowić wyznacznik

jakości owych relacji, tym samym ich obserwacja oferuje możliwość odczytania dynamiki sino-północnokoreańskiej.

Rozdział szósty również ogniskuje się wokół dyplomacji na szczytach, dotyka jednak kwestii spotkań między Kim Jong Unem i ówczesnym prezydentem Stanów Zjednoczonych Ameryki Donaldem Trumpem. Ramon Pacheco Pardo, autor rozdziału, argumentuje, że Korea Północna zabiegała o normalizację relacji amerykańsko-północnokoreańskich już od pierwszej połowy lat 70. ubiegłego wieku, gdy przywódcą KRLD wciąż był Kim Ir Sen. Starania dążące ku normalizacji stosunków obu krajów oraz organizację szczytu ich przywódców kontynuował syn i następca Kim Ir Sena – Kim Jong Il. Jak podkreśla Pacheco Pardo, spotkanie między Kimem a ówczesnym prezydentem USA Billiem Clintonem niemal doszło do skutku, jednak finalnie sytuacja ekonomiczna Korei Północnej i polityczne przeciwności, z którymi zmagał się Clinton, przekreśliły szansę na spotkanie obu przywódców. Pierwszym północnokoreańskim liderem, który spotkał się ze swym amerykańskim odpowiednikiem, stał się więc Kim Jong Un. Do historycznego spotkania doszło w 2018 roku w Singapurze i choć w ślad za nim przywódcy uczestniczyli w dwóch kolejnych spotkaniach na szczycie, nie doprowadziły one do istotnego przełomu w relacjach między krajami. Pacheco Pardo analizuje przejście liderów od niechęci manifestowanej w mediach społecznościowych i pogróżek nuklearnych, do odprężenia i manifestacji dobrej woli przez obie strony. Pacheco Pardo wskazuje przy tym na kluczowe aspekty strukturalne i temporalne, które wpłynęły na zmianę retoryki Kimi i pobudziły jego zainteresowanie powrotem do kimirsensowskiej linii starań na rzecz zdobycia amerykańskiego uznania na arenie międzynarodowej. Autor jako powody strukturalne wymienia północnokoreańskie dążenia do zdobycia uznania, dyplomatycznej normalizacji oraz ekonomicznego rozwoju. Czynnikiem temporalnym zaś mają być obranie na amerykańskiego prezydenta postaci nietuzinkowej i wymykającej się wypracowanym schematom, a także piastowanie urzędu prezydenta Korei Południowej przez Moon Jae Ina – polityka zainteresowanego współpracą z KRLD. Koniunktura polityczna działała więc na korzyść Kimi. Mimo to dyplomacja szczytów zakończyła się fiaskiem. Pacheco Pardo, kreśląc scenariusze przyszłości dyplomacji pomiędzy KRLD a USA, wskazuje, że niepomyślny rozwój spotkań między północnokoreańskim przywódcą a amerykańskim prezydentem nie oznacza definitywnego zerwania z ideą współpracy w tego rodzaju formacie. Choć seria spotkań między Kimem a Trumpem nie przyniosła przełomu na linii USA–KRLD, Pacheco Pardo argumentuje, że może ona stanowić swego rodzaju punkt wyjścia dla dalszych działań regulujących stosunki między oboma krajami.

Drugą część książki pod redakcją Snydera i Park zamyka rozdział siódmy autorstwa Artyoma Lukina. W tej części książki analizie poddano szczyty dyplomatyczne, podczas których dochodziło do spotkań pomiędzy kolejnymi przywódcami Korei Północnej oraz Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR), a następnie Federacji Rosyjskiej (Rosji). Lukin osadza spotkania między Władimirem Putinem i Kim Jong Unem w szerszych ramach historycznych, przybli-

zając tym samym kompleksowość i głębię kontaktów między reprezentowanymi przez przywódców krajami. Kontakty na najwyższym szczeblu, do których dochodziło między oboma krajami, sięgają bowiem okresu współpracy Józefa Stalina i Kim Ir Sena. Jednak tak jak w przypadku relacji sino-północnokoreańskich, również relacje rosyjsko-północnokoreańskie ulegały cyklicznym przemianom, odznaczając się naprzemiennymi okresami zdystansowania i zbliżenia. Lukin podkreśla dosyć istotną rolę odgrywaną przez Chiny w kontekście relacji między Rosją a Koreą Północną oraz wskazuje na pragmatyczność polityki rosyjskiej vis-a-vis reżimu północnokoreańskiego. Co istotne, autor zwraca przy tym uwagę na wpływ rozpoczętej w 2014 roku wojny rosyjsko-ukraińskiej oraz pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę, która rozpoczęła się w 2022 roku. Lukin wskazuje, że wynikły zeń kryzys stanowił katalizator dla rozpoczęcia kolejnego okresu zbliżenia między Koreańską Republiką Ludowo-Demokratyczną i Federacją Rosyjską.

Trzecia część *North Korea's Foreign Policy...* zgodnie ze swym podtytułem *North Korean diplomacy towards the world* obejmuje cztery rozdziały traktujące o północnokoreańskiej dyplomacji wobec świata, nie ograniczając się przy tym jedynie do kwestii modelu bilateralnej polityki zagranicznej prowadzonej przez Kim Jong Una i szerszy aparat instytucji państwowych oraz struktur partyjnych. Finalna część pozycji pod redakcją Snydera i Park porusza bowiem tematy sankcji międzynarodowych nakładanych na państwo północnokoreańskie, rozwijającego się potencjału cyfrowego KRLD, dyplomacji związanej z prawami człowieka oraz modelu dyplomacji track-II, prowadzonej w ramach nieoficjalnych, pozarządowych spotkań ekspertów.

Rozdział ósmy autorstwa Justina V. Hastingsa, otwierający trzecią część książki, poświęcony został analizie sankcji Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz północnokoreańskiego zaangażowania w społeczność międzynarodową. Zamierzeniem Hastingsa jest udowodnienie wzajemnego sprzężenia sankcji międzynarodowych i północnokoreańskiej zdolności do zaangażowania się w działalność w sferze międzynarodowej. Jak argumentuje autor rozdziału, choć to działania samej Korei Północnej prowadzą do implementacji sankcji międzynarodowych, nakładane na nią ograniczenia skłaniają do tworzenia strategii przetrwania i niwelowania zewnętrznej presji zarówno w sferze politycznej, jak i ekonomicznej. Owe strategie, jak podkreśla autor, często obejmują element rozwijania nuklearnego potencjału kraju, co skutkuje zaostżaniem sankcji – tym samym tworzone jest zamknięte koło działania–reakcji–kontrdziałania–kontreakcji. Hastings analizuje również wpływ sankcji Narodów Zjednoczonych na cele polityki zagranicznej prowadzonej przez Koreę Północną. Wskazuje on ogólny cel przyświecający przywódcy kraju tak w sferze polityki zagranicznej, jak i wewnętrznej, który stanowi przetrwanie reżimu Kim Jong Una. Następnie Hastings kreśli kierunki polityki zagranicznej, wytyczane pod rządami Kima. Autor po analizie powyższych kwestii przechodzi do sekcji poświęconej wpływom sankcji na sfery ekonomii oraz dyplomatycznej strategii KRLD. Podkreśla on przy tym, że presja wywoływana przez sankcję sprawia, że polityka zagraniczna Korei Północnej jest silnie powiązana z kwestiami gospodarczymi i dąży

ona między innymi do ich minimalizacji. Hastings analizuje także strategie uchylania się lub omijania sankcji, które są wykorzystywane przez KRLD, oraz wskazuje na konsekwencje, które spotykają Koreę Północną z tytułu tego rodzaju działalności.

Michael Raska na kartach rozdziału dziewiątego podejmuje temat rozwoju strategii i operacji cyfrowych, które obok zdolności militarnych i nuklearnych mają stanowić sposób na wyrównanie północnokoreańskiej pozycji na arenie międzynarodowej. Autor podkreśla, że północnokoreańskie zainteresowanie sferą cyfrową w kontekście budowania własnego potencjału w wojnie informacyjnej sięga połowy lat 90. XX wieku. Kim Jong Il, ówczesny przywódca, był zainteresowany sferą cyfrową, która miała stanowić przestrzeń dla działań szpiegowskich wymierzonych w Stany Zjednoczone Ameryki i Republikę Korei. Raska śledzi rozwój koreańskiego potencjału cyfrowego, przez analizę trzech kolejnych generacji jednostek zajmujących się zarówno budowaniem potencjału cyfrowego Korei Północnej, jak i stojących za cyfrowymi atakami na zagraniczne instytucje i ośrodki. Raska zaczyna od późnych lat 90. XX wieku, przedstawiając ówczesne jednostki walki informacyjnej jako pionierskie ośrodki zaangażowane w cyberprzestrzeń. Następnie autor przechodzi do lat 2007–2013, omawiając pierwszą generację jednostek cyfrowych oraz ich skupienie na Republice Korei. Działania drugiej generacji, obejmującej lata między 2014 i 2019 rokiem, w przeciwieństwie do pierwszej generacji, swymi działaniami wkroczyły ku sferze globalnej, nie porzucając przy tym mimo wszystko zainteresowania Koreą Południową. Północnokoreańscy hakerzy drugiej generacji zaatakowali między innymi Stany Zjednoczone Ameryki, Wielką Brytanię, Australię, Niemcy i Polskę. Okres ostatniej, trzeciej generacji rozpoczął się w 2020 roku i trwa do dziś. Raska wskazuje trzy trendy, które stanowią mają motywami przewodnimi dalszego rozwoju północnokoreańskich jednostek cybernetycznych. Po pierwsze, pandemia COVID-19 oraz związane z nią uszczelnienie granic państwa północnokoreańskiego sprawiły, że na jednostki cyfrowe wywierana ma być presja związana z oczekiwaniami finansowego zabezpieczenia reżimu poprzez oszustwa lub kradzieże. Pandemia koronawirusa miała również skutkować rozwojem cyberszpiegostwa, jednostki cyfrowe miały bowiem poszukiwać i zdobywać informacje związane ze szczepionkami i sposobem leczenia pacjentów. Trzeci trend zaś ma dotyczyć dalszego rozwoju jednostek cybernetycznych – zwłaszcza w kontekście współpracy celem przeprowadzania przez nie operacji na szerszą skalę. Finalnie Raska omawia międzynarodową reakcję na działania Korei Północnej, a także analizuje wpływ elementu cyfrowości na zachowanie KRLD w sferze kreowania swej polityki zagranicznej.

Rozdział dziesiąty, napisany przez Sandrę Fahy, dotyczy dyplomacji praw człowieka, prowadzonej przez Koreę Północną na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych. Jak pisze sama autorka, tekst rozdziału oferuje możliwość zapoznania się z zarysem relacji, które łączyły KRLD i ONZ w ciągu dekad. Organizacja Narodów Zjednoczonych służyć ma jako pole do prowadzenia dialogu z reprezentantami KRLD, często wiążącego się z powtarzającą się krytyką zgromadzenia względem jakości praw człowieka w Korei Północnej oraz kontrargumentami przedstawianymi

mi przez reprezentację KRLD. Jednak nawet owa dynamika może być traktowana jako cenny element, prowadzący do zaangażowania Korei Północnej w sferę polityki międzynarodowej między innymi poprzez agencję czy instrumenty, którymi dysponuje ONZ. Fahy podkreśla jednak niestandardowość KRLD jako członka organizacji, podkreślając między innymi opresyjny charakter reżimu Kim Jong Una i jego poprzedników, manifestujący się np. brakiem wolnych mediów, czy nieistnieniem społeczeństwa obywatelskiego. Autorka podkreśla, że owe kwestie wpływają z jednej strony na stabilność reżimu północnokoreańskiego, z drugiej zaś osłabiają wywieraną nań międzynarodową presję. Fahy analizuje również trudności, z którymi mierzyło się ONZ w kontekście próby stworzenia raportu Komisji Śledczej ds. Praw Człowieka w Koreańskiej Republice Ludowo-Demokratycznej. Raport finalnie ukazał się w 2014 roku i w sposób wysoce krytyczny ocenił działania reżimu oraz wskazał niebywałą skalę naruszeń praw człowieka w KRLD. Ocena komisji spotkała się ze sprzeciwem strony północnokoreańskiej, zmanifestowanym między innymi poprzez stworzenie własnego raportu dotyczącego kwestii praw człowieka na terytorium państwa północnokoreańskiego. Fahy analizuje również strategie, którymi posługuje się Korea Północna na forum ONZ, podkreślając, że kraj w sposób wybiórczy podchodzi do aktów normatywnych, tworzy własną interpretację koncepcji praw człowieka i związaną z nią praktykę etc. Autorka wskazuje przy tym szersze tło historyczne, które wpływa na północnokoreański dyskurs wokół kwestii praw człowieka. Fahy swą konkluzję zamyka przypuszczeniem, że zaangażowanie KRLD w sferę współpracy na forum ONZ może ulec poprawie, jeśli na ostatnie trzy dekady relacji ONZ–KRLD spojrzycy się w sposób całościowy.

Jedenasty i ostatni rozdział stworzony został przez Kyung-Ae Park. Dotyczy kwestii nieformalnej i pozarządowej współpracy na zasadzie dyplomacji wiedzy (*knowledge diplomacy*), która wpisuje się w szersze ramy tak zwanej Track-II dyplomacji między Koreą Północną i Kanadą w kontekście Knowledge Partnership Program (KPP). KPP stanowi zawiązany w 2010 roku program wymiany akademickiej. Umożliwia on dokonywanie transferu wiedzy i oferuje możliwość budowania pożądaných przez koreańskich naukowców umiejętności, które ci mogą następnie przekazywać kolejnym uczniom. Park wskazuje zamierzenia programu oraz kolejne wydarzenia, które w istotny sposób wpływały na rozwój inicjatywy. Następnie autorka analizuje elementy, które wpłynęły na wybór tego rodzaju nieformalnej dyplomacji wiedzy przez Koreę Północną. Park wskazuje więc północnokoreańską chęć poprawy sytuacji ekonomicznej poprzez budowę kapitału ludzkiego, zainteresowanie specjalnymi strefami ekonomicznymi, dążenie do zdobycia zagranicznej waluty i ominięcia sankcji poprzez rozwój turystyki, próbę zminimalizowania zagrożenia w postaci niedostatku żywności i niedożywienia czy osiągnięcie celów zrównoważonego rozwoju. Park kończy artykuł poprzez identyfikację i analizę skutków, które niesie za sobą północnokoreańskie zaangażowanie w dyplomację wiedzy o charakterze Track-II. Park podkreśla, że choć pandemia COVID-19 wpłynęła negatywnie na międzynarodowe spotkania i wymiany, które stanowi-

ły część przedsięwzięcia, nie sposób wykluczyć powrotu do tego modelu nieformalnej współpracy w przyszłości. Dyplomacja wiedzy stanowi także sposób na prowadzenie polityki zagranicznej i propokojowej w sposób zbliżony do koncepcji tak zwanej *soft power*.

North Korea's Foreign Policy: the Kim Jong Un Regime in a Hostile World pod redakcją Scotta A. Snydera i Kyung-ae Park stanowi niezwykle cenną pozycję zarówno dla doświadczonych badaczy Korei Północnej, jak i osób, które poszukują rzetelnego źródła wiedzy na początku swej drogi ku zrozumieniu mechanizmu funkcjonowania Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej.

Za każdym z rozdziałów stoi ceniony badacz realiów północnokoreańskich, z tego względu omawiana pozycja wydawnicza prezentuje niezwykle wysoki poziom merytoryczny. Różnorodność tematyczna rozdziałów, która cechuje książkę, również stanowi jej niezaprzeczalny plus. Oferuje ona bowiem możliwość zapoznania się z szeregiem aspektów, składających się na całościową wizję północnokoreańskiej polityki zagranicznej oraz dyplomacji prowadzonej przez KRLD. Lektura *North Korea's Foreign Policy...* pozwala tym samym zrozumieć kierunki rozwoju polityki zagranicznej KRLD pod rządami Kim Jong Una, które były zauważalne podczas pierwszych 10 lat jego rządów.

Na uwagę zasługuje również bogata literatura przedmiotu, do której czytelnika odsyła bibliografia. Zamieszczenie spisu źródeł, do których odwołują się kolejne rozdziały, bezpośrednio po ich zakończeniu sprawia, że osoby zainteresowane danym wycinkiem polityki zagranicznej tudzież kierunkiem dyplomacji są w stanie z łatwością kontynuować swe dociekania i sięgać ku kolejnym, wskazanym przez autorów, pozycjom. Książka pod redakcją Snydera i Park z jednej strony stanowi więc bardzo solidny zestaw analiz, przybliżający czytelnikowi wieloaspektową naturę polityki zagranicznej KRLD, z drugiej zaś każdy z rozdziałów można obrać za punkt wyjścia do dalszych badań.

Książka *North Korea's Foreign Policy: the Kim Jong Un Regime in a Hostile World* nie tylko wychodzi naprzeciw oczekiwaniom osób pragnących pogłębić swą wiedzę na temat Korei Północnej pod rządami Kim Jong Una, ale również zmusza czytelników do zmierzenia się z własnymi wyobrażeniami i utartymi schematami myślowymi dotyczącymi państwa północnokoreańskiego. Jedenaście rozdziałów, które sięgają ku zróżnicowanym tematom, składają się na próbę rozjaśnienia i przedstawienia realiów północnokoreańskich ostatniej dekady, w sposób wykraczający poza sztamowe i wtórne narracje.

Bardzo mocnym plusem omawianej pozycji jest naukowa obiektywność i brak nacechowania moralnego. Zdarza się bowiem, że lektura tekstów dotyczących Korei Północnej – mających budować u odbiorcy podstawy rzetelnej wiedzy – przynosi nie tylko zrozumienie pewnego wycinka realiów politycznych, społecznych czy ekonomicznych KRLD, ale również zaznajamia czytelnika z subiektywnym stanowiskiem moralnym autora na owe tematy. Pozycja pod redakcją Snydera i Park powinna więc tym bardziej zostać doceniona.

Jak już zostało podkreślone, pozycja *North Korea's Foreign Policy: the Kim Jong Un Regime in a Hostile World* jest godna polecenia jako solidne i rzetelne źródło wiedzy, które zmusza czytelnika do rewaluacji własnych konstruktów mentalnych związanych z ukształtowanym przez siebie wyobrażeniem KRLD jako państwa nieracjonalnego, zapóźnionego technologicznie i odciętego od sfery polityki regionalnej i światowej. Wysoce interesujące wydają się przy tym: rozdział pierwszy i dziewiąty, a także całość części drugiej.

Na szczególną uwagę czytelnika zasługuje rozdział pierwszy, w którym Andriei Lankov silnie podkreśla racjonalność, którą kierują się elity polityczne Korei Północnej. Dość często KRLD jest postrzegana jedynie poprzez pryzmat nieprzewidywalności czy chaotyczności – słowem, myśląc o Korei Północnej zbliżamy się ku wyobrażeniom o brutalnym i opresyjnym reżimie totalitarnym, kierującym się wyłącznie zideologizowanymi wizjami porządku światowego. Narzucając na system polityczny i schematy polityki zagranicznej Korei Północnej porządek oparty o zachodnie koncepcje polityczno-instytucjonalne, silnie ograniczamy własną zdolność do zrozumienia dynamiki północnokoreańskiej w sposób pełny i ugruntowany w kontekście regionalnym. Odmówienie racjonalności reżimowi oznacza również wyrzeczenie się prawa – a może naukowego obowiązku? – tworzenia prognoz rozwoju politycznego na Półwyspie Koreańskim. Pozornie irracjonalny reżim północnokoreański zdołał przetrwać w dosyć stabilnej formie 76 lat i dwie dynastyczne zmiany władzy. Wydaje się więc słuszne założenie, że Korea Północna i jej elity są zdecydowanie bardziej racjonalne i świadome swych posunięć politycznych niż sugerowałaby popularna narracja. Lankov kieruje czytelnika właśnie ku owej racjonalności, zbyt łatwo pomijanej lub umniejszanej przez okazjonalnie orientalizujące spojrzenie Zachodu.

Rozdział dziewiąty dotyka kwestii cyberprzestępczości, która również wydaje się procederem dość odległym od typowych skojarzeń względem KRLD i poziomu jej technologicznego rozwoju. Michael Raska wskazuje jednak, jak istotna dla elity stała się zdolność do wpływania na globalną cyberprzestrzeń przez północnokoreańskich hakerów na usługach reżimu. Oplacalność cyberataków pod względem finansowym zdaje się sugerować, że w przyszłości zdolności oddziałów cybernetycznych mogą jeszcze wzrosnąć. Raska, analizując kwestie cybernetycznych strategii i przedsięwzięć reżimu, wskazuje na błędność myślenia o Korei Północnej w kategorii całkowicie zapóźnionego technologicznie kraju. Owo mylne założenie może sprawić, że Korea Północna zdolna będzie do opracowywania coraz bardziej wyrafinowanych metod ataku, wykorzystując na swoją korzyść dominującą narrację o zapóźnieniu technologicznym KRLD oraz jej pozornej bezbronności w obliczu rozwiniętego Zachodu. Rozdział Michaela Raski uświadamia czytelnikowi cyberpotencjał Korei Północnej, wskazując, że potencjał nuklearny nie jest jedynym zagrożeniem ze strony reżimu.

Druga część książki, dotycząca *summit diplomacy* prowadzonej przez Kim Jong Una, jest niezwykle wartościowa ze względu na zawarte w niej zwięzłe i rzetelne analizy sposobu prowadzenia polityki dyplomatycznej przez

KRLD w ostatnich 10 latach. Należy również podkreślić, że wspomniane analizy dotyczą relacji między Koreą Północną a najistotniejszymi obecnie graczami na arenie międzynarodowej – między innymi USA, Rosją, Chinami. Ze względu na pełnoskalową inwazję Rosji na Ukrainę polityczne współdziałanie czy umowy o współpracy regulujące niegdyś sytuację regionalną Azji zyskały na globalnym znaczeniu. W tym kontekście można wspomnieć o dostawach północnokoreańskiej broni do Rosji czy zeszłorocznym spotkaniu Władimira Putina z Kim Jong Unem we Władywostoku. Polityka zagraniczna Korei Północnej zaczyna więc wywierać wpływ na sytuację w Europie i na świecie, czemu należy się przyglądać, mając świadomość długiej historii łączącej Koreę Północną z jej tradycyjnymi partnerami – Rosją i Chinami. Jeśli zaś mowa o Stanach Zjednoczonych Ameryki, w rozdziale szóstym można zapoznać się z historią szczytów dyplomatycznych między Kimem a Donaldem Trumpem. Mając na uwadze spotkania, do których dochodziło między dwoma przywódcami w okresie prezydentury Trumpa, w przypadku zwycięstwa w przyszłorocznych wyborach jego administracja może ponownie zainteresować się reżimem.

Wyszczególnione rozdziały były interesujące z mojej perspektywy. Są one rzetelne, a przy tym przystępne, co może okazać się wielkim plusem dla osób zainteresowanych Koreą Północną, ale niewyspecjalizowanych w jej badaniu. W ten sam sposób należy podsumować także resztę artykułów zawartych w *North Korea's Foreign Policy: the Kim Jong Un Regime in a Hostile World*. To książka traktująca o najnowszej historii kraju, ale nie ograniczająca się wyłącznie do niej. Zrozumienie nowoczesnej Korei Północnej wymaga sięgnięcia ku jej korzeniom, tak jak uczynił to w swym rozdziale na przykład Artyom Lukin. Jednak KRLD to nie tylko historia i zagrożenie nuklearne, o czym przypominają rozdziały Kyung-Ae Park i Sandry Fahy.

Reasumując, *North Korea's Foreign Policy: the Kim Jong Un Regime in a Hostile World* pod redakcją Scotta A. Snydera i Kyung-Ae Park stanowi książkę, którą warto przeczytać, by zaznajomić się ze zróżnicowanym spektrum polityki północnokoreańskiej. Jednak cenne jest również zmierzenie się z własnymi wyobrażeniami na temat KRLD, skontrowanie ich z informacjami płynącymi z lektury i reewaluacja własnego stanowiska. *North Korea's Foreign Policy...* staje się więc przyczynkiem do refleksji, i to właśnie z tego względu podwójnie zasługuje na lekturę.